

ЧЎЛПОН ШЕЪРИЯТИДА КУЗНИНГ ПОЭТИК ИФОДАСИ

Шахло Ҳожиева,

тадқиқотчи

Ўзбекистон Миллий университети

sh.hojiyeva@mail.ru

Шеърият образлар, тимсоллар билан иш кўриши маълум. Ҳамма гап образга ўзига хос бадиий либос кийдира билишда. Йил фасллари кўҳна Шарқ шеъриятида образли тасвир учун бой материал берган. Жумладан, ҳазрат Алишер Навоий тўрт девондан иборат машҳур “Ҳазойин ул-маоний”ни табиатдаги тўрт фаслга қиёсан инсон умрининг тўрт босқичи номи билан боғлайди. Бу анъана қайсидир кўринишда буюк мутафаккир издошлари томонидан ҳам изчил давом эттирилди. XX аср аввалига келиб, жадид шеъриятида мумтоз лирикадаги анъанавий образлар янгилана борди. Жадидлар поэтик образларни нафақат мазмунан, шаклан ҳам янгиллагани маълум. Ушбу мақолада миллий шеъриятимиздаги ана шундай янгиланишлар Абдулҳамид Чўлпон назмий асарларида куз тасвири мисолида асослашга ҳаракат қилинди.

Йил фасллари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари кўплаб шоирларга илҳом берган. Лекин фасллар ичида куз тасвири етакчи ўрин тутиши айни ҳақиқат. Нима учун? Чунки куз – ҳазон фасли. У орқали аксар ҳолларда шоир қалбидаги дард, уни қийнаган изтироблар, орзу ва армонлар зиддияти, Ватан ва миллат қисмати бадиий талқин этилган. Чўлпон шеъриятида бундай ҳазин кечинмалар тасвири, айниқса, алоҳида ўрин тутди. “Куз” сарлавҳали шеърида шоир мана бундай ёзади:

Кўм-кўк экан, сарғайдилар япроқлар

Оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзидек.

“Чўлпон шеърларида табиат манзаралари, фасллар тасвири аксарият шоирнинг руҳ ва кайфиятинигина эмас, қай бир даражада ғоя ва маслағини ҳам ўзида намоеън этади, – деб ёзади жадидшунос олим Бегали Қосимов. – 1921-23 йилларда ёзилган шеърларда табиатга ижтимоий сифатлар бериларди. Манзарага мос замон воқеалари – ҳақсизликларга ишора қилинарди. Бир сўз билан айтганда, табиат ижтимоийлашарди ва булар кўпинча “Шарқ” ва “Ғарб” муқоясасида бериларди” (4.451).

Дарҳақиқат, Чўлпоннинг юқоридаги сатрлари айни шу хусусиятлари билан алоҳида ажралиб туради. Кўм-кўк япроқлар сарғайиши ҳолатининг “оғриқ, мағлуб, тутқун Шарқнинг юзи”га қиёсланиши замирида Чўлпон қалбидаги буюк

бир дард – мустамлака гирдобида қолиб, таназзулга юз тутган она Туркистоннинг фожеъ қисмати қаламга олинган. Забун Шарқнинг тақдири “кўзи қонга тўлган” голиб Ғарб билан қиёслангандагина шеърда кўтарилган ижтимоий муаммолар илдизи бор мураккаблиги билан талқин этилиши мумкин эди. Зеро, “Шарқ ва Ғарб маданияти қиёсига юксак умуминсоний мезонлар асосида ёндашиш, масаланинг туб моҳиятидан, илдизидан келиб чиқиб фикр юритиш, Ватан ва миллат манфаати нуқтаи назаридан баҳолаш – мутафаккир жадидлар маънавий-ахлоқий таълимотининг бош хусусияти” (1, 11) бўлган. Чўлпоннинг муқояса усулини кўллагани сабаби шунда:

*Бўронларнинг кўзлариким ўйноқлар
Ғолиб Ғарбнинг қонга тўлган кўзидек.*

Чўлпон шеъриятида “қора булут” тимсоли истибдод ифодаси сифатида кўп қўлланилгани маълум. Ушбу шеърда ҳам “Шарқни ёпган парда янглиғ” кўкларни қоплаган “қора булут” замирида шоирнинг ўкинчи ўз ифодасини топган:

*Қора булут тўдасиким кўкларни
Шарқни ёпган парда янглиғ ёпмишидир.*

Шеърда улуғ шоирнинг маслағи – эрк орзуси бадий талқин этилган. Бунда ижодкор “куз” ва “ёз” тазодидан поэтик восита сифатида фойдаланган. Шоир наздида “куз” – мустамлакачилар, “ёз” эса зулм исканжасида қолган миллат рамзи. “Куз кўшини оғу тўла ўқларини ёз бағрига саноксиз отгани” ҳақидаги фикр тағматнида айни шу ҳақиқатнинг бадий ифодасини кузатиш мумкин. Қуйидаги сатрлар шоирнинг қалбини изтиробга солган маҳзун туйғулар ҳосиласи ўлароқ ижод этилган:

*Бало янглиғ қатор-қатор чизилиб
Кўк юзидан қарғалар ҳам ўталар.
Шарқдек ичдан яширингина эзилиб
Кўп жонлилар сўнгги тинни куталар.*

Ушбу шеърнинг поэтик хулосасида ўкинч ва алам, умидсизлик ва ситам туйғулари тажассум топганини сезиш қийин эмас. Академик Наим Каримов таъбири билан айтганда, буни Чўлпоннинг “шеъриятни халққа, унинг ҳаётига, қалбига, изтироблари, азоблари, орзу ва умидларидан иборат руҳий оламига яқинлаштирган”и (2, 208) билан изоҳлаш мумкин. Мана, шоир шеърни қандай сатрлар билан хулосалайди:

*Бутун борлиқ-чоғлик ўчиши олдида,
Совуқ... қора қишга кўчиши олдида...*

Куз Чўлпон руҳиятини бирқадар тўлароқ ифода этмоқ учун ўзига хос поэтик восита вазифасини ўтаган. Буни шоирнинг “Хазон” сарлавҳали шеъри мисолида ҳам кўриш мумкин. Шеърда шоир “тескари қилиб такрорлаш”

мазмунини ифодалаган тарду акс санъатини кўллар экан, бу орқали маъно таъсирчанлигини кучайтиради.

*Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар,
Гезариб қолдилар куз чоғи тупроқлар.
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар,
Қизориб ёндилар сўнг дамда япроқлар.*

Бу сатрлар Чўлпон шеъриятга янги мазмунни олиб кирар экан, мумтоз бадий санъатлардан маҳорат билан фойдаланганини кўрсатади. Зеро, тарду акс санъатида муайян жумлани қайтариш орқали “мазкур сўз ёки сўз бирикмалари яна бир бор таъкидланибгина қолмай, уларнинг маъноси ҳам янгиланади, мисра мазмуни ҳам такомиллашади” (5.89). “Тупроқлар гезариши, япроқлар қизориб ёниши” тасвири замирига шоир қандай фикрларни жойлаган? Шеърнинг кейинги мисралари бунга ойдинлик киритади:

*Қарғалар боғларда қағлашиб қолдилар,
Билмадим, кимларнинг қисмати узулур?
Ёнғоққа ёпишиб бир чангал солдилар,
Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур?*

Қарғанинг қағиллаши – ўзбек халқи удумига кўра нохуш воқеа содир бўлиши аломати. Ана шу тасвир сўнгида Чўлпоннинг “*Билмадим, кимларнинг қисмати узулур?*” дейиши сабаби шунда. Қарғанинг ёнғоққа ёпишиб чангал солиши – фалокатнинг оғирроқ кечиши нишонаси. Демак, кимларнингдир умиди йўқ бўлиши кутилади. “*Кимларнинг*” деганда шоир, шубҳасиз, ўзи мансуб бўлган миллатни назарда тутаяди. Чунки истибдодга бўлган исёнини дастлаб очик-ошкор изҳор этган Чўлпон большевиклар ҳукумати цензурасининг тазйиқи кучайган сари фикрларини рамзлар тилига кўчириб, пардалаб ифодалашга ўта боргани маълум. Шунга қарамай, қуйидаги мисраларда шоир қарашлари очикроқ, аччиқроқ талқин этилгани кузатилади:

*Эй совуқ эллардан муз кийиб келганлар,
У қўпол тушингиз қорларда йўқ бўлсин!
Эй меним боғимдан мевамни терганлар,
У қора бошингиз ерларга кўмулсин!*

“Совуқ эллардан муз кийиб келганлар” деганда шоир кимларни назарда тутгани маълум. Халқона “Тушингни сувга айт” иборасини ижодкор “У қўпол тушингиз қорларда йўқ бўлсин!” тарзида ифодалайди. Боғидан мевасини терганларга қарата: “У қора бошингиз ерларга кўмулсин!” дер экан, Чўлпон мустамлакачиларга бўлган нафратини яширмайди.

*Билмадим, кимларнинг умиди йўқ бўлур,
Сўнг дамда япроқлар қизориб ёндилар.
Билмадим, кимларнинг қисмати узулур,*

Куз чоғи... тупроқлар гезариб қолдилар.

Сўнги бандда шоир шеърнинг энг таъсирчан мисраларини териб олиб қайтаради. Бу орқали, биринчидан, тарди аксни ўзигача бўлган бирор шоирда учрамаган тарзда янгилайди, иккинчидан, ўз ижодий ниятини ўқувчи қалбига чуқурроқ жойлашга муваффақ бўлади.

“Куз ёмғири” шеъри ҳам шоир руҳиятини англашда, унинг орзулари-армонлари оламини тушунишда алоҳида аҳамиятга эга эканлиги жиҳатидан катта бадий қимматга эга. Шеърда тасвир қисқа сатрларда ифодаланган:

*Тўкилди томчилар...
Япроқнинг юзлари
Томчига ўптириб ҳўлланди,
Чуқурча кўлланди...
Томчини кўптириб
Бетида ўйнатди
Чуқурча,
У жиндек кулча.
Томчилар – кўкларнинг сўзлари
Ерларни қамчилар!..*

“Шеър 1926 йилда, шоир тепасида танқид таёқлари синиб турган бир пайтда ёзилган”, – дея таъкидлайди профессор Бегали Қосимов. – Уни шунчаки бир манзара доирасида қолдириб бўлмайди. Ўйлаймизки, ундаги ҳар бир тафсилда кайфият, ҳолат маъно бор” (4, 452).

Ҳақиқатан, шеър рамзлар тилида ёзилган. Унда шоирнинг изтироблари, қалбини ўртаган чўнг дард тасвири мужассам. Томчиларни ерларни қамчилаётган кўкларнинг сўзларига ташбеҳ этиш замирида ҳам теран маъно яширинган.

Хулоса қилиб айтганда, Абдулхамид Чўлпон ўзи “...бир хил, бир хил, бир хил! Кўнгил бошқа нарса – янгилик қидирадир” (3, 32) деганидек, шеъриятни янгилашга интилди ва бунга муваффақ бўлди. Шеъриятимизнинг ҳам мазмун, ҳам шакл жиҳатдан янгиланишида шоир назмий асарларининг ўрни алоҳида экани аён. Ижодкор куз тасвири орқали истибдод исқанжасига тушган Ватан ва миллатнинг мураккаб ва зиддиятли қисматини ифодалади. Гарчи бу туркум шеърларида маҳзун, кайфият, тушкун руҳият таъсири сезилиб турса-да, сатрлар тағматнида буюк шоирнинг истиқлол ҳақидаги орзулари бадий талқин этилганини англаш қийин эмас. Шоирнинг табиат тасвири замирида жамият муаммолари акс этган бетакрор шеъриятини илмий асосларда тизимли ўрганиш галдаги вазифалардандир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Жабборов Н. Фитрат ижодида Шарқ ва Ғарб маданияти талқини. /“Истиқлол ва Фитрат” мавзuidaги анъанавий республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Бухоро, 2017, 6-13-бетлар.
2. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти манзаралари. – Т.: Ўзбекистон , 2008, 206-212-бетлар.
3. Чўпон Абдулҳамид. Улуғ ҳиндий./Асарлар. Тўрт жилдлик, IV жилд. – Т.: “Академнашр”, 31-33-бетлар.
4. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У. ва б. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун дарслик. – Т.: Маънавият , 2004, 436-452-бетлар.
5. Ҳожиаҳмедов А. Шеърый санъатлар ва мумтоз қофия. – Т.: “Шарқ” НМАК, 1998, 89-93-бетлар.